

Tadeusz Paweł Rutkowski

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

ORCID: 0000-0001-7776-0647

**MIĘDZY HISTORIOGRAFIĄ A APOLOGIĄ.
INSTYTUT BADANIA NAJNOWSZEJ HISTORII POLSKI I POCZĄTKI
BADAŃ NAD HISTORIA ZBROJNYCH WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ
POLSKI (1923–1939)**

Streszczenie: Celem artykułu jest zarysowanie roli odegranej przez powstały w 1923 r. Instytut Badania Najnowszej Historii Polski w odniesieniu do historii wojskowej. Aktywność Instytutu dotyczyła szeroko pojętej działalności niepodległościowej, w tym zwłaszcza obozu piłsudczykowski. Dzieje militarne były zatem tylko częścią aktywności Instytutu, zarówno na polu zbierania materiałów, jak i ich publikacji. W zakresie historii militarnej należy tu wymienić zarówno publikowanie pism J. Piłsudskiego, jak i wspomnień z okresu walk Legionów Polskich, działalności Polskiej Organizacji Wojskowej oraz wojny 1920 r. Istotnym elementem aktywności naukowej Instytutu było wydawane od 1930 r. czasopismo „Niepodległość”, na łamach którego tematyka ściśle militarna pozostawała jednak, przynajmniej do 1935 r., mocno ograniczona. Po śmierci Józefa Piłsudskiego, zmieniono nazwę Instytutu na „Instytut Józefa Piłsudskiego, poświęcony badaniu najnowszej historii Polski”, a jego działalność została w większym stopniu ukierunkowana na badanie życia i działalności Marszałka, uległa także dalszej profesjonalizacji. Dorobek Instytutu obejmuje pozycje ważne dla dziejów polskiej wojskowości i mimo jego politycznego charakteru, jednostronnego kierunku badań i często tendencyjnych jej efektów, stanowi trwały wkład do polskiej historiografii wojskowej.

Słowa kluczowe: Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Józef Piłsudski, Walery Sławek, Leon Wasilewski, Wacław Lipiński

Key words: Institute for the Study of the Recent History of Poland, Józef Piłsudski, Walery Sławek, Leon Wasilewski, Wacław Lipiński

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie roli, którą Instytut Badania Najnowszej Historii Polski odegrał w zgłębianiu historii wojskowej w okresie II Rzeczypospolitej. Proces badania dziejów niedawno minionych, zwłaszcza wydarzeń końca XIX i początków XX w., zaczął się w Polsce, podobnie jak w innych krajach Europy, wkrótce po zakończeniu I wojny światowej. To traumatyczne wydarzenie, znalazło odbicie w ówczesnym piśmiennictwie. W pierwszym rzędzie dotyczyło to historiografii, dla której analiza ostatnich wojen była podstawą działalności. Stopniowo zaczęły powstawać instytucje, zajmujące się badaniami dziejów najnowszych, które długo jeszcze nie były uważane za w pełni naukowe. W Polsce proces ten nastąpił stosunkowo szybko, w sposób specyficzny, ze względu na nieograniczenie się w latach 1905–1921 działań zbrojnych tylko do walk armii regularnej. Stąd pewna specyfika historii wojskowej w Polsce, wiążąca się z licznym udziałem w polityce i życiu publicznym byłych wojskowych (oraz członków organizacji militarnych i paramilitarnych). Dotyczyło to przede wszystkim obozu piłsudczykowskiego, dla którego też udział w walkach zbrojnych o niepodległość stanowił podstawę etosu spajającego środowisko, a także stanowił niezwykle istotny element legitymizacji w działalności politycznej. Powołany przez to środowisko Instytut Badania Najnowszej Historii Polski stanowił (zwłaszcza od początku lat 30.), istotny ośrodek badania, a także gromadzenia i wywoływania źródeł z zakresu dziejów najnowszych, także w zakresie dziejów wojskowych. Jego polityczny charakter stawia pytanie o wartość naukową podejmowanych w nim badań, także w odniesieniu do historii wojskowej. Odpowiedź na to pytanie, a także próba oceny dorobku Instytutu w zakresie historiografii wojskowej ze współczesnej perspektywy, jest przedmiotem niniejszych rozważań.

Instytut Badań Najnowszej Historii Polski (IBNHP), bo taka była jego pierwotna nazwa, powstał na początku 1923 r. z inicjatywy środowiska piłsudczykowskiego. Brak jest informacji, kto konkretnie był pomysłodawcą koncepcji powołania Instytutu, choć wymienia się tu marszałka Piłsudskiego, co jest prawdopodobne. Wśród jego założycieli byli wybitni działacze obozu piłsudczykowskiego, na czele z Walerym Sławkiem, który kierował pracami komitetu organizacyjnego Instytutu, w składzie: Aleksander Dębski, Aleksander Prystor, Wacław Sieroszewski, Michał Sokolnicki, Artur Śliwiński, Kazimierz Świtalski oraz Leon Wasilewski¹.

W intencji założycieli, IBNHP miał stanowić narzędzie polityki historycznej obozu piłsudczykowskiego, w obliczu odejścia ze stanowisk państwowych Józefa Piłsudskiego i związanym z tym zmniejszeniem się wpływu jego obozu politycznego na aparat państwowy i media.

W marcu 1923 r. odbyło się pierwsze Walne Zebranie członków Instytutu, na którym uchwalono jego statut i zatwierdzono listę członków. Jak pisał Tadeusz

¹ T. Pelczarski, *Instytut Badania Najnowszej Historii Polski. Zarys działalności (1923–1936)*, „Niepodległość”, 1939 r., t. 20, z. 1, s. 3.

Pelczarski, celem Instytutu było:

- 1) Gromadzenie materiałów źródłowych do historii Polski w dobie powstaniowej,
- 2) Badanie tych materiałów i ich ogłaszanie,
- 3) Współpraca w tym zakresie z instytucjami państwowymi i społecznymi tak w kraju jak zagranicą².

Dla realizacji tych zadań Instytut miał organizować zebrania, zjazdy, konferencje, odczyty publiczne, powoływać komisje, uczelnie itd. Na czele Instytutu stał Zarząd, złożony z 5 członków i 2 zastępców, wybierany przez doroczne Walne Zgromadzenie Członków. Środki na działalność Instytutu pochodzić miały z darowizn, subsydiów, zapisów, składek członkowskich oraz dochodów z wydawnictw i innych przedsięwzięć organizowanych przez Instytut.

7 maja 1923 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zatwierdziło statut Instytutu i mógł on formalnie rozpocząć działalność. W pierwszym okresie istnienia była ona bardzo ograniczona, w zasadzie obejmowała tylko gromadzenie archiwaliów, które z racji braku stałego lokalu, były składowane w mieszkaniach członków Instytutu. O nikłym w tym czasie zakresie działań i możliwości Instytutu świadczy także jego budżet, który w pierwszym roku istnienia wynosił 17 304 704 marek polskich³.

29 marca 1924 r., na drugim Walnym Zebraniu członków IBNHP, które miało miejsce w mieszkaniu W. Sławka, wybrano Zarząd Instytutu, w którego skład weszli: L. Wasilewski jako prezes, Adam Skwarczyński (sekretarz), W. Sławek, M. Sokolnicki, Henryk Kołodziejcki⁴.

Prawdopodobnie dopiero jesienią 1924 r. Instytut rozpoczął bardziej aktywną działalność, czego przejawem był okólnik prezesa Związku Legionistów Polskich, a zarazem członka Zarządu IBNHP, W. Sławka, skierowany do członków związku, w którym informował on o powstaniu Instytutu i celach jego działalności. Zadaniem okólnika było skłonienie byłych legionistów do składania w archiwum Instytutu posiadanych przez nich dokumentów dotyczących działań podejmowanych na rzecz niepodległości Polski⁵. Ich zakres obejmował nie tylko walki zbrojne, ale także działalność o charakterze edukacyjnym: „Prace przed 1905 r., których celem było budzenie w szerokich masach samej idei niepodległości”, i politycznym: działalność w organizacjach niepodległościowych w Galicji (Związek Walki Czynnej, Związek Strzelecki, Drużyny Strzeleckie, Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych, Polskiego Skarbu Wojskowego), tajnych organizacjach wojskowych i politycznych w zaborze rosyjskim,

² T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 3.

³ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 4.

⁴ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 4. W listopadzie 1924 r. do Zarządu został dokooptowany Artur Śliwiński.

⁵ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 5–6.

a także w Naczelnym Komitecie Narodowym i Centralnym Komitecie Narodowym. Uwzględniono również wysiłek zbrojny: walki rewolucyjne 1905 r. (ze szczególnym uwzględnieniem Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej), Legiony Polskie „w całej swej pełnej zdarzeń historii”, Polska Organizacja Wojskowa, a także: „Udział i rolę ludzi naszego obozu w budowaniu Państwa Polskiego”⁶.

Koncepcja i cele działania Instytutu czyniły zeń placówkę o charakterze w znacznym stopniu politycznym, której celem było utrwalenie i propagowanie dziejów jednego obozu politycznego. Działalność Instytutu w okresie przed przewrotem majowym 1926 r., określić należy jako będącą w załączku, pozostającą w cieniu bieżącej walki politycznej, ograniczoną brakiem środków finansowych, których nie będąc przy władzy środowisko piłsudczykowski nie było w stanie w tym okresie zgromadzić. Mimo tych braków, podjęto działalność wydawniczą, ze względu na jej wagę w tworzeniu legendy obozu piłsudczyckiego. W 1924 r. ukazał się wydany przez IBNHP pierwszy tom wspomnień uczestników walk Legionów Polskich, pod redakcją Janusza Jędrzejewicza⁷. Wśród opublikowanych wspomnień znajdował się tekst Józefa Piłsudskiego *Czeremoszna*, dotyczący fragmentu bitwy pod Kostiuchnówką w 1916 r. W roku następnym ukazała się druga część tego wydawnictwa, pod redakcją Stanisława Falkiewicza i J. Jędrzejewicza⁸. Przedmowę do drugiej części napisał J. Piłsudski, podkreślając m.in. wagę wspomnień dla utrwalenia „stylu epoki”, stanowiących jego zdaniem bardzo istotne uzupełnienie dokumentów.

Kryzys polityczny lat 1925–1926 i przygotowania do zamachu majowego, przerwały aktywność Instytutu – jego kierownictwo i członkowie mieli ważniejsze zadania, niż zajmowanie się historią swojego ruchu.

Wznowienie aktywności Instytutu nastąpiło jesienią 1926 r., gdy władza obozu sanacyjnego została już ugruntowana. Podstawową zmianą w stosunku do okresu poprzedniego było podjęcie współpracy z Wojskowym Biurem Historycznym (WBH), którego kierownictwo objął wówczas gen. Julian Stachiewicz. W zasadzie dokonane zostało przejście Instytutu na utrzymanie przez WBH, które przydzieliło mu lokal, podejmując się zarazem porządkowania zgromadzonych do tej pory archiwaliów⁹. Konsekwencją tych zmian było dokooptowanie gen. J. Stachiewicza do Zarządu IBNHP, jako sekretarza generalnego Instytutu.

Uzyskanie pomieszczenia i wsparcia pracowników WBH pozwoliło na rozpoczęcie porządkowania zgromadzonych materiałów i stopniowe powiększanie

⁶ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 5–6.

⁷ *Wspomnienia legionowe. Materiały z dziejów walk o niepodległość*, cz. 1, red. J. Jędrzejewicz, Warszawa 1924.

⁸ *Wspomnienia legionowe*, cz. 2, red. S. Falkiewicz, J. Jędrzejewicz, Warszawa 1925.

⁹ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 8. Działalność Instytutu w zakresie gromadzenia i porządkowania archiwaliów można znaleźć w: T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 10–18.

zasobów archiwum. Skład Zarządu w tym okresie pozostawał bez większych zmian. W 1928 r. wybrano nowy Zarząd, w którym funkcję prezesa pełnił nadal L. Wasilewski, sekretarza generalnego – J. Stachiewicz, a członkami byli: M. Sokolnicki i Adam Englert. Większe zmiany zaszły w roku 1933, kiedy to do Zarządu wszedł Włodzimierz Rupniewski, a ustąpili: A. Englert i A. Skwarczyński.

W 1930 r. został przyjęty nowy statut Instytutu, opracowany przez dr Wacława Lipińskiego. Zmieniono w nim nazwę na Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, usankcjonowano stanowisko Sekretarza Generalnego, wydłużono kadencję Zarządu do 3 lat, a także rozszerzono zakres działalności na zagranicę¹⁰.

Ograniczona niewielkimi środkami aktywność Instytutu w końcu lat 20. obejmowała: częściowe i wstępne uporządkowanie posiadanych przez Instytut materiałów archiwalnych, w tym archiwum Polskiej Organizacji Wojskowej i Związku Walki Czynnej¹¹. Kontynuowano także gromadzenie zbiorów, przede wszystkim organizacji galicyjskich przed I wojną światową¹². W 1927 r. nakładem Instytutu ukazało się drugie wydanie książki J. Piłsudskiego pt. *Rok 1920. Z powodu pracy M. Tuchaczewskiego „Pochód za Wisłę”*¹³. W 1928 r. z inicjatywy gen J. Stachiewicza podjęto wydanie „zbiorowe pism dotychczas drukiem ogłoszonych” Józefa Piłsudskiego¹⁴. Osiem tomów tej publikacji ukazało się w latach 1930–1931, tom uzupełniający w 1936 r.¹⁵ Było to w tym okresie podstawowe, największe i najważniejsze przedsięwzięcie wydawnicze Instytutu, mające istotne znaczenie także z punktu widzenia historii wojskowej.

¹⁰ Warszawa, Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Zofii i Jędrzeja Moraczewskich (AZiJM), sygn. 71/I-122, k. 15–17. Statut Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski.

¹¹ Warszawa, AAN, AZiJM, sygn. 71/I-122, k. 18. Protokół z Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Najnowszej Historii Polskiej, Warszawa 26 III 1930 r.

¹² Warszawa, AAN, AZiJM, sygn. 71/I-122, k. 18. Protokół z Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Najnowszej Historii Polskiej.

¹³ Warszawa 1927. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w 1924 r. O okolicznościach tej edycji T. Pelczarski pisał następująco: „[Książka] Poprzedzona przedmową Marszałka i przygotowana do druku przez oficerów W.B.H. została oddana w r. 1927 do drukarni M.S.Wojsk., która wobec braku funduszy, podjęła się drukować na kredyt. Koszta wydawnictwa pokryto również częściowo drogą prywatnych pożyczek. Dopiero z chwilą ukazania się książki na rynku księgarskim zaczęły wpływać do kasy Instytutu pieniądze, z których spłacono długi zaciągnięte na wydanie książki oraz honorarium autorskie. Reszta jako czysty dochód stała się podstawą finansową dalszej działalności finansowej Instytutu”. T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 23.

¹⁴ Warszawa, AAN, AZiJM, sygn. 71/I-122, k. 18, Protokół z Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Najnowszej Historii Polskiej, Warszawa 26 III 1930 r.

¹⁵ J. Piłsudski, *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 1, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. L. Wasilewski, Warszawa 1930; t. 2, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. L. Wasilewski, Warszawa 1930; t. 3, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Warszawa 1930; t. 4, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Warszawa 1931; t. 5, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, współpraca K. Świtalski, Warszawa 1933; t. 6, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Warszawa 1931; t. 7, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Warszawa 1931; t. 8, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. K. Świtalski, Warszawa 1931; tom dodatkowy, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, W. Pobóg-Malinowski, Warszawa 1936.

Wydawanie dzieł J. Piłsudskiego, do których Instytut uzyskał od autora prawa wydawnicze, przynosiło znaczny dochód, co wynikało z faktu nabywania tych prac w znacznym stopniu przez instytucje państwowe i organizacje społeczne związane z obozem rządzącym¹⁶. Począwszy od 1930 r. działalność wydawnicza Instytutu uległa intensyfikacji, obejmując pozycje wspomnieniowe, przede wszystkim dotyczące zbrojnej walki o niepodległość. W 1930 r. ukazała się książka *Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, pod redakcją J. Stachewicza i W. Lipińskiego, w której zebrano relacje J. Piłsudskiego, Edwarda Śmigłego-Rydza, A. Koca i M. Sokolnickiego. W tym samym roku wydano wspomnienia gen. Lucjana Żeligowskiego *Wojna w roku 1920 (Wspomnienia i rozważania)*, w latach następnych gen. Felicjana Sławoja-Składkowskiego *Moja służba w brygadzie* (t. 1, Warszawa 1932; t. 2, Warszawa 1933), w 1935 r. ukazała się książka F. Sławoja-Składkowskiego pt. *Beniaminów 1917–1918*. W tym samym roku – drugie wydanie pracy Wacława Lipińskiego *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, pierwszej, bez wątpienia bardzo wartościowej, syntezy polskiego wysiłku zbrojnego w przededniu i w trakcie I wojny światowej¹⁷. W kolejnych latach wydano wspomnienia M. Sokolnickiego *Czternaście lat*, a także książkę *Strzępy meldunków* F. Sławoja-Składkowskiego¹⁸.

Bardzo istotnym elementem działalności wydawniczej IBNHP stało się czasopismo „Niepodległość”, którego publikowanie, pod redakcją L. Wasilewskiego, Instytut rozpoczął w 1930 r. – pierwszy zeszyt ukazał się z datą: październik 1929 – marzec 1930 r. Charakter pisma określał jego podtytuł: *Czasopismo poświęcone dziejom polskich walk wyzwoleniczych w dobie popowstaniowej*. W artykule redakcyjnym otwierającym pierwszy numer pisma, o jego koncepcji i intencjach redakcji pisano następująco: „Ma się ono zająć **polskim ruchem niepodległościowym** i wszystkimi objawami życia, które się z nim bezpośrednio lub pośrednio wiążą, w okresie **od upadku powstania styczniowego aż do momentu odbudowania Państwa Polskiego**”¹⁹.

Uwagę zwraca charakterystyka okresu mającego być przedmiotem zainteresowania pisma:

¹⁶ I tak: wydanie *Roku 1920...* przyniosło 6500 zł. dochodu, a wydanie pism zebranych Marszałka tylko w 1930 r. dało 48 000 zł. dochodu (przy pięciotysięcznym nakładzie). Warszawa, AAN, AZiJM, sygn. 71/I-122, k. 19. Protokół z Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Najnowszej Historii Polskiej, Warszawa 26 III 1930 r.

¹⁷ Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w 1931 r. nakładem Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. Ocenę książki można znaleźć m.in. w: M. Gałęzowski, *Wzór Piłsudczyka. Wacław Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001, s. 50; J. Molenda, *Wstęp*, [w:] W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, wyd. 4, Warszawa 1990, s. 9.

¹⁸ M. Sokolnicki, *Czternaście lat*, Warszawa 1936; F. Sławoj-Składkowski, *Strzępy meldunków*, Warszawa 1936.

¹⁹ *Słowo wstępne*, „Niepodległość” 1929–1930, t. 1, z. 1, s. 1.

Okres, któremu nasze czasopismo poświęcamy, zaledwie nieznacznie przekracza pół wieku. Ale jakżeż niesłuchanie jest ważny w rozwoju narodu, jak niezmiernie charakterystyczny ze względu na różnorodność prądów, nurtujących społeczeństwo i zmienność jego nastrojów i poczynań [...] Objawy upadku ducha i niewiary w lepszą przyszłość, rozpacz i rezygnacji, posuniętej nieraz aż do zaprzęstwa, występują w nim obok wspaniałych czynów ofiarności, samozaparcia się, entuzjazmu i bohaterstwa. Myśl polityczna narodu, rozbita [...] nieraz błądzi po manowcach, na próżno szukając wyjścia z tragicznego położenia. Wpada raz po raz w błędy, popełnia niekiedy omyłki fatalne. A jednak nawet w najbardziej ponurych chwilach reakcji popowstaniowej czy porewolucyjnej idea odbudowania Państwa Polskiego nie zamiera całkowicie, torując sobie drogę wśród niesłuchanych przeciwności, w walce, zdawałoby się, beznadziejnej, lecz w końcu – zwycięskiej²⁰.

Pisząc dalej o losach myśli niepodległościowej po powstaniu styczniowym odwołano się do rewolucji 1905 r., działalności Związku Walki Czynnej, ruchu strzeleckiego i „jasnego płomienia nieśmiertelnego czynu Józefa Piłsudskiego”²¹.

Redakcja deklarowała wolę „wszechstronnego, obiektywnego, udokumentowanego oświetlenia” tego okresu dziejów, podkreślając, że zdaje sobie sprawę z trudności towarzyszących takiemu zadaniu: „Okres, w którym zamykamy treść «Niepodległości», zbyt jeszcze bliski, aby mógł być traktowany na chłodno”²².

Odnosząc się do treści pisma, deklarowano publikowanie „wszelkich materiałów do historii lat 1865–1918”. Jak pisano: „Nie wyrzekając się umieszczenia opracowań syntetycznych, poświęconych pewnym okresom, epizodom, prądom ideowym, objawom społecznym, pracom organizacyjnym, walkom i osobistościom wybitnym, skupimy uwagę przede wszystkim na wspomnieniach i dokumentach”²³.

Mimo tych deklaracji, nie ma wątpliwości, że czasopismo „Niepodległość”, podobnie jak jej wydawca, pozostawało narzędziem polityki szeroko pojętego obozu piłsudczykowskiego, otwartym jednak na niepodległościowe środowiska lewicowe. Tym niemniej należy podkreślić, że przyjęte przez kierownictwo Instytutu i redakcję „Niepodległości” nastawienie na publikację przede wszystkim źródeł, w tym w znacznym stopniu relacji, równoważyło w pewnym zakresie polityczny charakter pisma.

Zgodnie z zamiarami redakcji, profil „Niepodległości” wykraczał szeroko poza kwestie czysto militarnych aspektów walki o niepodległość. O walkach zbrojnych pisali w „Niepodległości” przede wszystkim tacy autorzy jak: Julian Stachiewicz, Wacław Lipiński, Władysław Pobóg-Malinowski, Wanda Kiedrzyńska. Do 1935 r. tematyka ściśle wojskowa pozostawała jednak na marginesie uwagi

²⁰ *Słowo wstępne...*, s. 1.

²¹ *Słowo wstępne...*, s. 3.

²² *Słowo wstępne...*, s. 3.

²³ *Słowo wstępne...*, s. 4.

pisma – zwłaszcza w zakresie artykułów o charakterze naukowym. W mniejszym stopniu dotyczyło to publikowanych dokumentów, choć i tu przeważały materiały bardziej o charakterze polityczno-wojskowym, niż te dotyczące bezpośrednio działań militarnych.

Śmierć Józefa Piłsudskiego, przyniosła istotne zmiany w organizacji i celach działania Instytutu. Jak pisano w „Niepodległości”: „Zamknięty został okres żywej i bezpośredniej działalności Wielkiego Człowieka i Wodza Narodu. Musi teraz rozpocząć pracę historia jako nauka w celu troskliwego zachowania możliwie jak największej ilości źródeł z jego żywotem związanych i wyjaśnienia wszystkich objawów jego działalności na szerokim tle życia narodowego i państwowego”²⁴.

Zgodnie z intencjami nowego kierownictwa państwa, w tym Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, gen. Edwarda Śmigłego-Rydza, w listopadzie 1935 r. podjęto decyzją o zmianie nazwy Instytutu na: Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski²⁵. Zdecydowano również o przejęciu finansowania Instytutu przez wojsko. W ślad za tym poszła zmiana lokalu Instytutu, który przeniósł się do siedziby Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych w Alejach Ujazdowskich 1 (II piętro). Oficjalnie zmiana nazwy i nowy statut Instytutu zostały przyjęte na Walnym Zgromadzeniu członków Instytutu 25 czerwca 1936 r. Zadania Instytutu sformułowano w statucie następująco:

Celem Instytutu jest prowadzenie naukowych badań historycznych, związanych z działalnością Józefa Piłsudskiego oraz Jego epoką. Miano go realizować przez: a) zespolenie wysiłków nad rozwojem badań naukowych epoki Józefa Piłsudskiego za pomocą gromadzenia, utrwalania, zabezpieczenia i opracowywania materiałów historycznych; organizowanie posiedzeń i odczytów publicznych, konferencji, zjazdów, komisji, kursów itp.; przyznawanie nagród; ogłaszanie drukiem wydawnictw Instytutu; b) przedstawianie władzom i instytucjom państwowym memoriałów i wniosków, dotyczących spraw związanych z działalnością Instytutu²⁶.

²⁴ Józef Skrzypek, *Instytut Józefa Piłsudskiego, poświęcony badaniu najnowszej historii Polski*, [w:] „Niepodległość” 1937, t. 15, z. 1, s. 141.

²⁵ Sekretarz generalny Instytutu W. Lipiński mówił w swoim sprawozdaniu następująco: „[...] w dniu 15 listopada 1935 r. odbyła się u p. Gen. Śmigłego Rydza konferencja z udziałem pp.: gen. Śmigłego Rydza, Min. Spraw Wojsk. gen. Kasprzyckiego, płk. Sławka, marsz. Świtalskiego, sen. Janusza Jędrzejewicza, sen. Artura Śliwińskiego i min. Leona Wasilewskiego. Na konferencji tej postanowiono: a) przemianować Instytut Badania Najnowszej Historii Polski – na Instytut Józefa Piłsudskiego, Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski, b) uzależnić go pod względem finansowym od wojskowości, c) wreszcie, reorganizację polecić Komisji złożonej z pp. Leona Wasilewskiego, A. Śliwińskiego i mjr Lipińskiego oraz przygotować projekt, zawierający zarówno podstawy prawne, jak i finansowe Instytutu”. Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 13. Protokół z 9-tego Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, odbytego w Warszawie w dniu 25 czerwca 1936 r. w lokalu Instytutu, Al. Ujazdowskie 1.

²⁶ T. Pelczarski, *Instytut Badania...*, s. 31.

Oprócz zmiany nazwy, zmieniło się również kierownictwo Instytutu: jego prezesem został Walery Sławek (który w konflikcie z prezydentem I. Mościckim złożył dymisję z funkcji premiera, 12 października 1935 r.), wiceprezesami Artur Śliwiński i Leon Wasilewski, dyrektorem mjr dr Wacław Lipiński, skarbnikiem Włodzimierz Rupniewski. Oprócz nich w skład Zarządu weszli: Aleksander Prystor, Janusz Jędrzejewicz i Kazimierz Świtalski²⁷. Zatem widzimy tu niemal całą grupę „pułkowników”, których znaczenie w obozie sanacyjnym wraz ze śmiercią J. Piłsudskiego i dymisją W. Sławka radykalnie zmalało.

Jednocześnie z tymi zmianami dokonano znacznych zmian w strukturze Instytutu. Został on podzielony na 8 referatów:

1. Referat historii powstania 1863 i okresu popowstaniowego (1863–1892) – pod kierownictwem H. Wereszyckiego.
2. Referat historii Polskiej Partii Socjalistycznej i innych organizacji politycznych – kierownik mgr Stanisław Giza²⁸.
3. Referat historii przedwojennych organizacji wojskowych i prac polityczno niepodległościowych (1908–1914) – mgr Wanda Kiedrzyńska.
4. Referat okresu Legionów Polskich (1914–1918) – mgr Tadeusz Pelczarski²⁹.
5. Referat Polskiej Organizacji Wojskowej (1914–1918) – mgr Władysław Brzozowski.
6. Referat okresu 1918–1923 – dr Józef Skrzypek.
7. Referat biografii Józefa Piłsudskiego – por. Henryk Miedziński.

Ostatnim referatem była Biblioteka, kierowana przez Halinę Sawicką³⁰.

Zgodnie z nowym obliczem Instytutu podjęto intensywne działania na rzecz propagowania myśli Józefa Piłsudskiego. Przede wszystkim dotyczyło to kolejnego wydania *Pism – mów – rozkazów*, które już jako pisma zbiorowe Marszałka ukazały się w 10 tomach w 1937 r. Oprócz tego „Niepodległość” rozpoczęła w 1936 r. wydawanie korespondencji Piłsudskiego, w opracowaniu W. Poboga-Malinowskiego i L. Wasilewskiego. Po śmierci Leona Wasilewskiego drugim

²⁷ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 21. Protokół z 9-tego Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, odbytego w Warszawie w dniu 25 czerwca 1936 r. w lokalu Instytutu, Al. Ujazdowskie 1.

²⁸ Pod pojęciem „inne organizacje polityczne” rozumiano takie ugrupowania jak: „Narodowa Demokracja, Realisci, Partie Postępowe, Partie Ludowe i t.p.”. Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 18. Protokół z 9-tego Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, odbytego w Warszawie w dniu 25 czerwca 1936 r. w lokalu Instytutu, Al. Ujazdowskie 1.

²⁹ Obejmował on, oprócz Legionów, również takie instytucje jak: Naczelny Komitet Narodowy, Polska Organizacja Narodowa, Centralny Komitet Narodowy, Koło Międzypartyjne, Liga Kobiet, Tymczasowa Rada Stanu, Rada Regencyjna, Rada Stanu itp. Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 18. Protokół z 9-tego Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, odbytego w Warszawie w dniu 25 czerwca 1936 r. w lokalu Instytutu, Al. Ujazdowskie 1.

³⁰ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 18–19. Protokół z 9-tego Walnego Zgromadzenia członków Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski, odbytego w Warszawie w dniu 25 czerwca 1936 r. w lokalu Instytutu, Al. Ujazdowskie 1.

wiceprezesem Instytutu został Kazimierz Świtalski, a redakcję „Niepodległości”, począwszy od tomu 16. (opublikowanego w drugiej połowie 1937 r.) objął Tadeusz Szpotański.

W zmienionej formie, z zapewnionym stabilnym finansowaniem, Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski podjął dość szeroko zakrojoną aktywność naukową. Objęła ona nie tylko kontynuowanie działalności wydawniczej, ale także opracowywanie bibliografii dziejów najnowszych, zbieranie relacji osób, które miały kontakt z J. Piłsudskim, opracowywanie poszczególnych zagadnień oraz prowadzenie Biblioteki i dalsze porządkowanie i rozwijanie Archiwum Instytutu³¹.

Uwagę zwraca nowy kierunek w dotychczasowej pracy, jakim było, oprócz gromadzenia dokumentacji znajdującej się w rękach prywatnych (co kontynuowano), także rozpoczęcie akcji zbierania „przekazów ustnych od ludzi, którzy byli czynni w pracy niepodległościowej i państwowej w okresie badanym i którzy współpracowali bądź współżyli z Józefem Piłsudskim”³². Opracowano zasady zbierania relacji oraz ustalono listę osób, „od których należy najpierw zebrać relacje, kierując się w wyborze danego relacjonisty zarówno jego udziałem osobistym w tworzeniu faktów o znaczeniu politycznym, jak i jego – co przede wszystkim uwzględniono – kontaktem z centralną postacią tego okresu t.j. Józefem Piłsudskim”³³. Ustalono listę kilkuset osób, z nich wyselekcjonowano kilkadziesiąt osób najważniejszych, od których miano zacząć zbieranie relacji. Działalność tę zainicjował prezes Instytutu, Walery Sławek, „dając na dziesięciu z rzędu posiedzeniach relacyjnych, całokształt swej osobistej pracy niepodległościowej od początku po rok 1918”³⁴.

Dla zobrazowania zakresu pracy naukowej Instytutu, warto przywołać plan referatów opracowanych przez pracowników Instytutu od września 1936 do maja 1937:

- wrzesień – dr H. Wereszycki – O metodzie wydania pism zbiorowych Napoleona, Bismarcka, Lenina i Piłsudskiego³⁵,
- październik – mgr St. Giza – „Proletariatyck” Ludwik Janowicz³⁶,

³¹ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 25–26, Protokół z 10 Walnego Zgromadzenia Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski odbytego w Warszawie w dniu 24 marca 1937 roku, w lokalu własnym przy Al. Ujazdowskiej 1.

³² Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 26, Protokół z 10 Walnego Zgromadzenia Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski odbytego w Warszawie w dniu 24 marca 1937 roku, w lokalu własnym przy Al. Ujazdowskiej 1.

³³ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k.26, Protokół z 10 Walnego Zgromadzenia Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski odbytego w Warszawie w dniu 24 marca 1937 roku, w lokalu własnym przy Al. Ujazdowskiej 1.

³⁴ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 26, Protokół z 10 Walnego Zgromadzenia Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski odbytego w Warszawie w dniu 24 marca 1937 roku, w lokalu własnym przy Al. Ujazdowskiej 1.

³⁵ H. Wereszycki, *O metodzie wydania pism zbiorowych Napoleona, Bismarcka, Lenina i Piłsudskiego*, „Niepodległość” 1937, t. 15, s. 1–18.

³⁶ Stanisław Giza, *Ludwik Janowicz*, „Niepodległość” 1937, t. 16, s. 321–366.

- listopad – mgr W. Kiedrzyńska – Rada Główna Związku Walki Czynnej,
- grudzień – mgr Wł. Brzozowski – Początki P.O.W.³⁷,
- styczeń – dr H. Wereszycki – Ugoda polsko-ruska w latach 1890–1904,
- luty – H. Sawicka – Unia Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej w latach 1909/1914,
- marzec – dr J. Skrzypek – Geneza zamachu ukraińskiego na Lwów i Galicję Wschodnią³⁸,
- kwiecień – mgr T. Pelczarski – P.O.N. (Polska Organizacja Narodowa). Sierpień–listopad 1914,
- maj – mgr Stanisław Giza – Związek Zagraniczny Socjalistów Polskich,
- czerwiec – mjr dr Waław Lipiński – Materiały do biografii Józefa Piłsudskiego³⁹.

Plany te w znacznym stopniu nie zostały zrealizowane, głównie w związku z zaangażowaniem pracowników Instytutu w opracowanie *Pism zbiorowych* J. Piłsudskiego. W przedstawionych kierunkach badań pracowników Instytutu uwagę zwraca kontynuacja w zasadzie tematyki dotyczącej obozu lewicy niepodległościowej, z wyraźnym już zwrotem w kierunku badań obozu niepodległościowego. Tematyka ściśle wojskowa pozostawała nadal na uboczu głównego nurtu zainteresowań badawczych Instytutu, o ile nie wiązała się z aktywnością Józefa Piłsudskiego. Niemniej widać w tym okresie profesjonalizację i spory rozmach prac Instytutu, w porównaniu z okresem wcześniejszym.

Stopniowo zauważalne stało się przekierowanie intensywności prac Instytutu na działalność Józefa Piłsudskiego, o czym świadczą choćby tomy „Niepodległości” wydawane począwszy od 1937 r.

Z publikacji zwartych opublikowanych w tym okresie, oprócz wydania w 1936 r. tomu suplementów do *Pism – mów – rozkazów* J. Piłsudskiego, *Pism zbiorowych* J. Piłsudskiego, opublikowano pamiętnik Romana Starzyńskiego *Cztery lata wojny w służbie Komendanta*, drukowaną wcześniej w „Niepodległości” pracę Franciszka Żurka *Powiat Krasnostawski w walce o wolność*, a także pracę T. Pelczarskiego *Komisariaty wojskowe Rządu Narodowego w Królestwie Polskim 6 VIII – 5 IX 1914 (geneza i działalność)*, otwierająca serię *Rozprawy Instytutu Józefa Piłsudskiego*, w której miały być publikowane prace monograficzne przygotowywane przez pracowników Instytutu.

³⁷ Władysław Brzozowski, *Początki P.O.W. (I.VIII–22.X.1914 r.)*, „Niepodległość” 1937, t. 16, s. 473–490.

³⁸ Być może referat ten w zmienionej formie został opublikowany jako: J. Skrzypek, *Ukraińcy w Austrii podczas wojny i geneza zamachu na Lwów*, „Niepodległość” 1939, t. 19, z. 51, s. 28–96; t. 19, z. 52, s. 187–224.

³⁹ Warszawa, AAN, AZiJM, t. 32, k. 27, Protokół z 10 Walnego Zgromadzenia Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski odbytego w Warszawie w dniu 24 marca 1937 roku, w lokalu własnym przy Al. Ujazdowskiej 1.

Mimo starań podjętych przez kierownictwo Instytutu, w jego pracy wydawniczej, w tym w „Niepodległości”, nadal dominowały przede wszystkim wspomnienia bądź artykuły oparte na relacjach i wspomnieniach, a także publikacje dokumentów i biogramy. Wśród autorów pojawiły się nowe osoby: dr Żanna Kormanowa i dr Henryk Jabłoński.

Podsumowując dorobek Instytutu Badania Najnowszej Historii Polski / Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski w zakresie historii wojskowości, należy stwierdzić, że historia wojskowa w sensie ścisłym stanowiła tylko część prac naukowych Instytutu, ponieważ skupiał on się na całości polskiej działalności niepodległościowej i jej międzynarodowych aspektach. Niemniej zarówno dorobek w zakresie publikacji wspomnieniowych, obejmujący pozycje ważne dla dziejów polskiej wojskowości, jak wspomnienia Legionistów, Peowiaków, czy oficerów legionowych F. Sławoja-Składkowskiego, Romana Starzyńskiego, a także wspomnienia z wojny 1920 r. gen. Żeligowskiego oraz zawartość 20. tomów „Niepodległości”, stanowią trwały wkład do polskiej historiografii wojskowej. Znaczna część wymienionych publikacji, a zwłaszcza wspomnień i relacji, nie powstałaby bez działań podjętych przez Instytut. Waga jego działań na polu gromadzenia i publikacji źródeł została wzmocniona przez efekty II wojny światowej: zniszczenia wielu dokumentów i ich rozproszenie. Dorobek ten nosi wyraźną cechę jednostronności w kierunkach badań, tendencyjności ujęcia poszczególnych zagadnień i ocen postaci (w tym zwłaszcza w hagiograficzny sposób traktowanej osoby J. Piłsudskiego)⁴⁰, nie skazoną świadomym fałszowaniem źródeł. Bez Instytutu, badanie dorobku polskiego ruchu niepodległościowego w odniesieniu do wielu zagadnień, co do których nie zachowały się materiały archiwalne, byłoby dziś bardzo utrudnione.

Bibliografia

Archiwalia

Warszawa, Archiwum Akt Nowych, Akta Zofii i Jędrzeja Moraczewskich, t. 32, Instytut Józefa Piłsudskiego Poświęcony Badaniu Najnowszej Historii Polski [Protokół, sprawozdania 1936–1938].

Warszawa, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Zofii i Jędrzeja Moraczewskich, sygn. 71, t. 122, Sprawy polityczne, anonimy, działacze, 1925–1933.

Literatura

Brzozowski W., *Początki P.O.W. (I.VIII–22.X.1914 r.)*, „Niepodległość” 1937, t. 16, s. 473–490.

Gałęzowski M., *Wzór Piłsudczyka. Waclaw Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Wyd. Neriton, Warszawa 2001.

⁴⁰ Mimo popularnego charakteru *Pism zbiorowych* J. Piłsudskiego, przez ponad 30 lat niepodległej Polski nie zostało opublikowane kompletne wydanie jego twórczości.

- Giza S., *Ludwik Janowicz*, „Niepodległość” 1937, t. 16, s. 321–366.
- Lipiński W., *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1935.
- Molenda J., *Wstęp*, [w:] W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, wyd. 4, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1990.
- „Niepodległość” 1929–1939, t. 1–20.
- Pelczarski T., *Instytut Badania Najnowszej Historii Polski. Zarys działalności (1923–1936)*, „Niepodległość” 1939, t. 20, z. 1, s. 1–33.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 1, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. L. Wasilewski, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1930.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 2, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. L. Wasilewski, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1930.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 3, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1930.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 4, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1931.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 5, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, współpraca K. Świtalski, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1933.
- Piłsudski Józef, *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 6, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1931.
- Piłsudski Józef, *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 7, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1931.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, t. 8, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, opr. K. Świtalski, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1931.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, tom dodatkowy, red. M. Sokolnicki, J. Stachiewicz, W. Pobóg-Malinowski, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Tow. Wydawnicze Polska Zjednoczona, Warszawa 1936.
- Piłsudski J., *Rok 1920. Z powodu pracy M. Tuchaczewskiego „Pochód za Wisłę”*, Instytut Badań Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1927.
- Skrzypek J., *Instytut Józefa Piłsudskiego, poświęcony badaniu najnowszej historii Polski*, „Niepodległość” 1937, t. 15, z. 1, s. 138–141.
- Skrzypek J., *Ukraińcy w Austrii podczas wojny i geneza zamachu na Lwów*, „Niepodległość” 1939, t. 19, z. 51, s. 28–96; t. 19, z. 52, s. 187–224.
- Sławoj-Składkowski F., *Strzępy meldunków*, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1936.
- Sokolnicki M., *Czternaście lat*, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1936.

Wereszycki Henryk, *O metodzie wydania pism zbiorowych Napoleona, Bismarcka, Lenina i Piłsudskiego*, „Niepodległość” 1937, t. 15, s. 1–18.

Wspomnienia legionowe, cz. 2, red. S. Falkiewicz, J. Jędrzejewicz, Instytut Badań Najnowszej Historii Polskiej, Warszawa 1925.

Wspomnienia legionowe. Materiały z dziejów walk o niepodległość, cz. 1, red. J. Jędrzejewicz, Instytut Badań Najnowszej Historii Polskiej, Warszawa 1924.